

Zápisky odpadlíka III

(Kapitalismus)

Kdosi kdysi vtipně poznamenal, že 89. rok byl jako ten 68., jen obrácený z hlavy na nohy. Numericky to docela sedí, odpovídá to ale obsahu? Pravda, v tom 68. roce se mluvilo pořád o socialismu, buď *s lidskou tváří*, nebo *demokratickém*, případně *skutečném*. V tom zvratu po 21 letech, nazývaném *něžnou* nebo *sametovou* revolucí, slovo *socialismus* myslím často nepadlo. Zda bylo jasné každému včetně vůdců revoluce, že v jádře jde o *restauraci kapitalismu*, je sporné. Myslím, že to, na čem se snáze shodly davy v ulicích, byla negace: jistě jsme jednou provždy nechťeli ten režim, který tady celou generaci otravoval vzduch.

Když mluvím o tom, jak ten 89. rok byl úplně jiný, musím přece jenom připustit, že v něčem jeho odlišnost přece jen úplně radikální nebyla: zas bylo z tribun proneseno mnoho ušlechtilých slov, zajisté dobře míněných, ve zpětném pohledu, se znalostí toho, co po pár letech následovalo, přesto trochu komických. Havlovo okřídlené heslo, že *pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí*, se krásně neslo nad ztichlým davem na Václavském náměstí. Nu, když se dívám zpátky skoro po dvaceti letech, pak zjišťuji, že *pravda*, spíš než by slavně vítězila, se prodírala klikatými cestami, často tak pomalu, že o ni mnozí ztratili už zájem; a *lásku* přitom zanechala kdesi za sebou.

Aby mi nebylo nesprávně rozuměno, vůbec nevyčítám Havlovi a dalším, kteří se tehdy s odvahou postavili do čela té *něžné* revoluce, že nasadili mírnou notu a svým morálním působením zabránili excesům, případně krveprolití, které při zvratech toho druhu vždycky hrozí. Nepatřím k těm, kteří mu zpětně vyčítají kompromisy s tehdejšími režimem, patrně nezbytné, pokud mělo k předání moci dojít mírnou cestou, jak se pak celkem rychle stalo. Že mnozí exponenti starého režimu svižně převrátili kabát a hledali svou příležitost v politice s novými odznaky? Že mnozí agenti a konfidenti STB, podobně bachaři a jiní zločinci ve službách režimu nejen nebyli potrestáni, ale buď svůj nastřádaný žold vrhli do úspěšného podnikání nebo dokonce tiše zůstali na různých místech státní správy včetně ministerstva vnitra? To a mnohé další jistě bylo skandální – ale ukažte mi zemi, nejen v naší době ale v celé historii, kdy se takové věci neděly. Skutečný realista nemůže snít o nějakém *absolutním zúčtování*: všechny pokusy o ně skončily jen v chaotickém teroru, v němž nejčastěji trpěli ti nepraví.

Když jsem už řekl, co Havlovi s jeho souputníky nevyčítám, vzniká tím jaksi otázka, co mu tedy vyčítám. Řekl bych nejraději, že v podstatě nic. On jistě nebyl, dodnes není svou náturou politik, stejně jako jeho disidentští přátelé. V jádře to byli intelektuálové s velkými idejemi, ale s nepatrnou nebo žádnou představou o praktické politice nebo aspoň s nevlí špinit si ruce s těmi pochybnými obchody, které k ní tak často patří. Sotva jim mohu vyčítat, že jim moc utíkala pod rukama nebo že se při pokusech o vládu dopustili těch či oněch chyb. Ostatně už jsem řekl v předešlém oddíle těchto Zápisků, že po mém soudu jejich předchůdci nebyli ani ve věcech praktické vlády o nic lepší, spíše naopak. Také ta populární výtka jmenovitě Havlovi, že si vzal k sobě na Hrad a do různých jiných vlivných pozic svoje kamarády z disentu, mi připadá dost směšná: kdo by se divil, v oné době plné falše, že se obklopoval lidmi, kterým věřil, i když vždycky neměli tu správnou expertízu, případně neoplývali velkými schopnostmi? Ne, toto všechno Havlovi a dalším nevyčítám. Jedna výtka se mi však přece jenom dere tak říkajíc do pera – je to však výtka plachá a byl bych nerad, kdyby ji v mém jménu někdo zveličil.

Mám pocit, že se Havel stal tak trochu obětí své popularity, která se rozběhla po celém světě. Cena stíhala cenu, přidaly se čestné doktoráty, americký kongres jeho slovům tleskal ve

stojí. Stal se světovou morální autoritou, jak to někdo vyjádřil. Ne, že bych mu ty pocty nepřál, jistě si je zasloužil. Jenom jsem pozoroval s úzkostí, jak z Havla – ironika, civilně skromného a nezvykle slušného člověka, který měl smysl pro proporce a tedy také odstup sám od sebe – se stává tak trochu i ve vlastních očích *světový myslitel*. Měl velice mnoho co říct o tom, kam se ubírá naše civilizace, o chybných nárocích vědeckého pojetí světa, o vědě samotné, o nebezpečích globalizace a výhodách občanské společnosti. Mnohé z toho, co povídal, bylo jistě moudré; jiné poněkud sporné, v některých směrech byl až naivní a trochu nebezpečný touto naivitou – ale o to jistě nejde: každý z nás občas říká hlouposti. Vážnější bylo, že zatím co spřádal stále odvážnější vize pro celý nemocný svět, rozdělovali si tu doma jiní moc a otáčeli vývoj země sobě vlastním směrem.

Vím, že mi mnozí namítnou, že právě naopak se Havel do politiky až příliš míchal, že jeho zásahy (tak zvané *hradní*, jak to rádi nazývali jeho nepřátelé) rušily politický vývoj země. Nu, nejsem žádný politický expert a ocitl jsem se v těch letech daleko od politiky. Mohu jen mluvit o tom, jak se mi v té době věci jevily a jak se dodnes uchovaly v mé paměti. Můj dojem byl, že – tehdy, stejně jako později – měl Havel sám i jeho přátelé poněkud méně uvažovat o osudech planety, méně s dalšími výtečnými osobnostmi konferovat o výhledech civilizace na celá století a víc si všímat toho, co se mu dělo doslova pod nosem.

Nechci být nespravedlivý: těžko žádat od jediného člověka, který navíc není samovládcem a je upřímným přesvědčením demokrat, aby zajistil, že se vývoj země nezvrtné. Proto ho z těch podivností, které v zemi brzo nastaly, rozhodně *neviním*; jen v jeho roli hlavy mladého a nezralého státu vidím jistě chyby. Jistě, už tím, že se nechal zvolit za presidenta (i když je těžko říct, koho jiného bylo tehdy možné do té funkce vyzdvihnout), vzdal se většiny možností přímého ovlivnění – mezi hlavou státu a jeho tělem je velice tenká šíje v našem systému. Troufám si přesto říct, že ani těch, které mu zbyly, nevyužil dost.

Je těžké, ubránit se svodu personifikovat politiku – bylo by asi objektivnější, rozhodně zjevně odbornější, mluvit o politických proudech, zápasu idejí nebo o mechanice politických sil. Jenomže personifikace se v případě naší země přímo vnucuje. Havel – přes kritiku, kterou jsem právě naznačil, svými postoji dlouho před převratem i po něm v sobě zosobňoval jistý princip morální integrity, slušnosti a občanského přístupu, který viděl žádoucí vývoj v pluralitě lidské účasti a vlivu občanů na život společnosti. Občanské Fórum, hnutí, které rychle vyrostlo v zlomových dnech právě kolem něho a malého kroužku jeho souputníků, mělo právě tento princip tak říkajíc vepsán na svém štítu. Jenomže, jak to tehdy bylo, Občanské Fórum rychle získalo moc a tím i zájem těch, kterým byl tento princip lhostejný. Ten, kdo mezi nimi brzo vynikl, byl Václav Klaus.

Přímá svědectví z té doby sdělují, že Klaus se v centru Občanského Fóra najednou objevil ve dnech, kdy ještě sice komunistická moc úplně nepadla, ale další vývoj se dal celkem předpokládat. Mezi disidenty nebyl znám – jak jinak, když byl dotud napřed pracovníkem Prognostického ústavu a potom bohabojným zaměstnancem Státní banky. Atmosféře OF, určované havlovským vlivem, ale odpovídalo, že nebyl odtud vypuzen: chtěl hnutí pomoci jako ekonom – budiž, měl možnost. Nejsem si jist, zda by byla ta tolerance stejná, kdyby lidé byli tušili, že Klaus se svými stoupenci Občanské Fórum do roka rozbije a na jeho troskách si založí vlastní stranu, ODS.

Další vývoj jako ideový zápas. Dalo by se s jistou dávkou dobré vůle říct, že spor, který se v raných 90. letech vedl v naší zemi, se týkal tří nebo čtyř hlavních témat: 1. politického systému soutěže o vliv resp. moc ve společnosti; 2. plurality forem vlastnictví prostředků výroby a služeb; 3. míry státní nebo jinak centralizované kontroly nad komerční resp. nekomerční sférou společenského života; 4. systému hodnot, který určí další vývoj země. Dobrou vůli v těchto a dalších sporech pozorovatel potřeboval k tomu, aby uvěřil, že šlo vždy skutečně jen o spor idejí, za nímž se neskrývalo prosazování osobních případně skupinových zájmů. Často té dobré vůle bylo třeba nadmíru.

1. Ve věci politického systému Havel jak známo stranil *otevřené občanské společnosti*, jejíž páteř by sice tvořila klasická parlamentní demokracie s politickými stranami, ale systém by byl obohacen o jistou míru vlivu různých hnutí, spolků, nadací více nebo méně stálých a formálních. Proud, reprezentovaný především Klausem, trval na jednoznačně definovaném systému politických stran, které měly soutěžit v regulérních volbách a podělit se pak o moc podle jejich výsledku. Na první pohled by člověk s Klausem v té věci mohl jenom souhlasit: jak jinak zajistit, aby byla moc skutečně reprezentativní, založená na delegované vůli občanů? Ano, teoreticky a na papíře se to takto jeví. K čemu však došlo faktickým vítězstvím tohoto názoru, byla skutečnost, že vůle *ovlivňovat věci společného zájmu* byla rychle předstížena *touhou po kariéře a moci*, k nimž politické strany některým zájemcům posloužily jako vhodný výťah. Příkladů lidí, kteří se pomocí jedné nebo někdy za sebou i více politických stran vyšvihli do vlivných pozic, aniž by měli nějaké zřetelné přesvědčení kromě zájmu o svůj vlastní prospěch, by byla značná řádka. Neplnění předvolebních slibů, průhledné politické obchody a další známé neduhy demokracie nakonec způsobily ztrátu zájmu voličů nejen o politiku, ale tím o samy volby. Princip reprezentativní demokracie se zvrací do úplné absurdity, jestliže přijde k volbám dejme tomu 25% voličů a vítězná strana z toho získá dejme tomu 18% (příklad vzatý ze skutečnosti): jaký mandát má vláda, která se fakticky opírá o hlasy 4.5% voličů?

Nu dobrá, dejme tomu, že takové konce zastánci formální demokracie hned na počátku 90. let nemohli tušit. Nicméně, fakta byla tato: Klaus se svými stoupenci ve jménu těchto idejí rozštěpil Občanské Fórum a šel do voleb v čele nové strany (ODS), která sklídila většinu kreditu OF; jakožto předák této nové, dravé strany, která volby předpověditelně vyhrála, se po dvou postech ministra financí nejprve národní, pak federální vlády stává předsedou vlády České republiky. V roce 1992 se bez referenda nebo jiného přiměřeného občanského aktu *dohodne* s tehdejší vůdcem slovenských nacionalistů Mečiarom na rozdělení federace. Federální vláda ovšem padá, Václav Havel jako prezident podává demisi. Od ledna 1993 je tu už pouze Česká republika, v níž Václav Klaus je v té době nejmocnějším mužem – ministerským předsedou.

2. Nebylo celkem těžké, aby se protagonisté politiky v raných 90. letech shodli na *malé privatizaci*: obchody, restaurace, řemeslné živnosti a mnohé další konečně prosperovaly v soukromých rukou v mnohých zemích kolem nás už v době tzv. socialismu. Byl tady ale obrovský státní majetek v podobě těžkého a lehkého průmyslu, bank, dopravy. Co s ním? Byli tu opět zastánci *plurality forem vlastnictví*, od státního ve strategicky významných odvětvích přes polostátní, různé formy družstevního až po čistě privátní. Mezi proponenty této tzv. *třetí cesty* (jak to bylo pohotově nazváno) vynikal např. Walter Komárek, známý z Pražského Jara, a několik dalších bývalých reformních komunistů, vesměs nyní čerstvých sociálních demokratů. Pro Klause, který hlasitě a tvrdě zastával zjevně principiální názor, že je třeba zprivatizovat vše, co se jen dá, a to co nejdříve, bylo snadné oponenty denuncovat jako *kryptosocialisty*, kteří se různými kličkami a vytáčkami pokoušejí konzervovat u nás nefungující ekonomický systém. *Stát je nejhorší vlastník*, toto heslo, které dodnes důležité opakují mnozí *experti* a *analytici*, zaznělo právě v této době poprvé. Argumenty, že v řadě zřetelně úspěšných kapitalistických zemí jako Švédsko, Dánsko, Západní Německo či Rakousko, ba dokonce i Británie za vlády Margaret Thatcherové *pluralita forem vlastnictví* úspěšně funguje, narážely na zjevnou hluchotu.

Byli ovšem i jiní, kteří dalekosáhlou privatizaci v zásadě podporovali, ale radili k jejímu obezřetnému postupu: je třeba napřed vypracovat dobrý zákonný systém pravidel a kontrol, který zajistí, že v naší zemi nepropukne jakási džungle bezohledného boje o majetek. Privatizace přece v mnoha zemích trvala celá desetiletí, jsou tady příklady, z nichž se lze poučit. Také tyto *ustrážence* Klaus s arogancí, která už tehdy v jeho projevech nabývala převahy nad argumenty, odkázal do příslušných mezí. Chtějí snad tito *váhavci* čekat, až se

nám majetek rozplyne pod rukama, bude rozkraden či zmarněn neschopností jejich správců? Jsou snad státní úředníci moudřejší, než *přirozené síly volného trhu*, které jediné mohou naši upadlou ekonomiku ozdravit?

Ano, případy *divoké privatizace* se množily: různými triky byly podniky děleny na menší a ty pak – za velikých ztrát – v podstatě ukradeny. Jak častý byl ten jev, bohužel nedovedu posoudit. Podstatné je, že vlivné politiky tehdy nepohnul k vypracování průhledných a přesných zákonů, které by jim udělaly přítrž – naopak byl používán jako argument pro urychlení privatizace: jakmile tu se podaří uskutečnit, nastoupí ony spásné *síly trhu*, které všechny nepravosti napraví. K tomuto konceptu se ještě vrátím později.

Podobně jako ve věci politického systému, i tady zastánci privatizace poměrně rychle zvítězili – a to tahem, který oni sami nepochybně považovali za geniální: *třetí cesta* byla zavržena, zato však prosazena *česká cesta*: totiž *kupónová privatizace*. Jistě nevidím do všech podrobností a nuancí tohoto pozoruhodného podniku, ale základní myšlenka byla skutečně geniálně prostá: Nemáme v této chvíli legitimní vlastníky výrobních prostředků; rozdejme tedy majetek lidu, kterému po právu patří, a dejme příležitost zdravým silám trhu, aby ty skutečné vlastníky vytvořil. *Každý občan akcionářem*, to přece trumflo i koncepty samého Waltra Komárka! Skutečně populární, chce se až říct populistické gesto.

O tom, jak to dopadlo, existují dvě verze, tak jako v písni Voskovce a Wericha o Golemovi. Podle jedné, na níž trvají autoři myšlenky jako Václav Klaus, Tomáš Ježek a další, akce byla krajně úspěšná, jelikož se jí podařilo zprivatizovat skoro 70% průmyslu v rekordně krátké době. *Jiní nám záviděli*, zas jednou jsme celému světu ukázali, jací jsme kabrňáci. Podle druhé byla kupónová privatizace *loupeží století*, neboť dala naprosto neporovnatelnou příležitost různým dobrodruhům a podvodníkům dostat se skoupením tisíců kuponových knížek k závratným majetkům, které – v rozporu s tezí o zdravých silách trhu – buď promarnili nebo vyvedli za hranice země a prostě ukradli. Příkladem za mnohé pro první možnost byla Poldi Kladno – huť, která se tím, že vyráběla speciální legované oceli, zřetelně vymykala recesi v hutním průmyslu, přesto ji nový vlastník před očima drobných akcionářů z lidu zcela zahubil. Příkladem opět za mnohé pro druhou možnost byl známý pirát Viktor Kožený, pro něhož Klaus měl zpočátku jen slova chvály, jelikož kupónovou privatizaci *rozhybal* – pohříchu tak, že desítky miliard korun přemístil někam na Bahamy, kam se potom za nimi odebral.

Netvrdím, že *všechna* privatizace byly jen podvody, i když těch případů tzv. *tunelování*, tj. odborných krádeží velikých majetků bylo v té době a v následujících letech nadmíru, takže se člověk divil, že se ekonomika země pod moudrým vedením Klause a jeho ODS nakonec nezhroutila; ovšem vydržela předtím už moudré vedení KSČ celých 40 let. Iluze o tom, jak my Češi umíme dávat světu lekce, skončily někdy koncem 90. let: naprostou většinu podniků a posléze i bank koupili zahraniční investoři, kteří nám udělili nejednu lekci, některé bolestné, jiné snad prospěšné.

3. Husákův režim, který byl v 89. roce svržen, nominálně všechno v národním hospodářství direktivně ovládal. Veřejným tajemstvím bylo, že se tak usilovně tvářil, zatím co mu na všech stranách realita utíkala pod rukama. Je ale pravda, že jeho dohled bránil jakékoliv soukromé iniciativě kromě drobných zlodějen, které blahovlnně přehlížel, pokud nepřerostly jistou únosnou mírou. Vnější dojem z režimu díky tomu byl, že stát na všechno dohlíží a všechno direktivně určuje. Nebylo tedy divu, že jedním z vektorů revolučních snah bylo co největší osvobození zejména podnikatelských aktivit. Přesto míra ekonomického liberalismu, kterou začal záhy prosazovat Václav Klaus a jeho stoupenci, leckoho překvapila. I lidem, kteří nebyli určitě žádní socialisté, připadalo, že ze země, v které tradice slušného podnikání byla přetržena na půl století, udělat ring pro zápasy ve volném stylu, téměř bez pravidel a nějakého soudcovského dohledu, je přinejmenším trochu nerozvážné. Klaus byl však přesvědčen, že o zdraví vývoje se plně postarají *tržní síly*. Kdekoliv někde něco

v hospodářství nebo v jiných oborech společenského života včetně zdravotnictví a kultury skřípalo, měla zasáhnout *neviditelná ruka trhu* a vše napravit.

Klaus neskrýval své povýšené pobavení nad všemi, kdo této vševládné mechanice trhu nevěřili a kteří poukazovali na to, že i v Mekce kapitalismu, tedy v USA (o Evropě nemluvě), tak naivně v mystické síly trhu nevěří a pro jistotu vymýšlejí různé nástroje a pojistky, aby trh přece jenom trochu regulovali. Vzpomínám si na řadu článků a postupně i knih, v nichž Klaus své názory vyložil s arogantní sebejistotou; vzpomínám si také na svůj silný dojem, že co tady čtu, je vlastně nový primitivní marxismus, jen obrácený na ruby: zas tady byly jakési tajemné síly, které působily očekávané efekty s jakousi fyzikální nutností – jen to nebyly *výrobní síly* se svou objektivní dialektikou *třídních vztahů*, jako u Marxe, ale právě *tržní síly* se svou objektivní dialektikou *tržních vztahů*. Ostatní bylo obdobné: *tržní síly* dovedou společnost s dějinnou nutností tam, kde ji Klaus chtěl mít; kdo to nechápe, je buďto tupohlavý břídil nebo skrytý zastánce socialistických pořádků. Tak jako jeho marxističtí předchůdci, Klaus si rád v roli protivníka postavil slaměného panáka, kterého potom slavně porazil.

Mohlo by se jevit jako trošku laciné, připomínat tyto povýšené předpovědi právě dnes, kdy trh poklesá v celém světě v kolenou a otřásá se zimnicí tak vážnou, že vlády od USA po Japonsko, od Británie po Německo spěchají se státními zásahy, necouvajícími ani před znárodněním – kdyby jen lidé typu Václava Klause nebo Tomáše Ježka aspoň v náznavu připustili, že se trochu mýlili; jenomže tito lidé, podobně jako jejich marxistické předobrazy, se přece nikdy nemýlí. Hegel, když mu někdo namítnul, že jeho filosofie je v rozporu s fakty, odpověděl: „Tím hůře pro fakta.“ Byla to arogantní, nesmyslná, ale v jistém smyslu čestná odpověď. Poslechněte si dnes Klause: jako ve všem jiném, fakta jsou v jeho očích taková, aby potvrdila jeho názory.

4. Dostávám se k otázce hodnot. Za co asi tak lidé v listopadu 89 bojovali – přesněji řečeno plnili ulice, zvonili klíči, skandovali hesla, která jako by zázračně povalila starý režim? Odpověď na tu otázku se asi bude lišit podle toho, komu ji položím: nenapravitelní idealisté asi odpoví, že za nový, svobodný, morálně čistší a spravedlivý společenský pořádek, ve kterém budou moci říct svůj názor a žít celkově plnější, smysluplnější život; cyničtí skeptici mi budou tvrdit, že si hlavně představovali, jak ony lákavým zbožím přetékající obchody, které viděli za západními hranicemi nebo aspoň o nich slyšeli, nakonec doputují k nám. Svoboda spolurozhodovat o věcech veřejných nebo svoboda cestovat, kam se mi zlíbí? Svoboda přečíst si konečně něco hodnotného, jinak než v desátém průklepu samizdatu, nebo svoboda koupit si, na co mám chuť, a ještě si přitom i vybrat v překypující nabídce? Myslím si, že to bylo to i ono, jistě v rozličných proporcích podle typu jedince. A ještě mnohé jiné, protože motivace i těch nejprostších mezi námi nikdy nejsou zcela jednorozměrné.

Je třeba spravedlivě říct, že na *svobodě* jako určující hodnotě se snadno shodli všichni, kteří tehdy měli jistou důvěru národa. Jenomže svoboda je dost ošidný pojem: svoboda od čeho, nebo naopak k čemu? Svoboda jako libovůle nebo jako možnost smysluplné akce, která už při svém zrodu znamená dobrovolné omezení chvilkových nápadů? Nevím, zda se o tom v nějakých kruzích tehdy diskutovalo, místo v kavárnách s intelektuály jsem v té době už seděl zase v laboratoři a snažil se dohnat rychlím vědeckého vývoje. Jsem tedy odkázán na to, co člověk tehdy mohl přečíst v novinách, vyslechnout v rozhlase či v televizi. Byl slyšet Havlův hluboký hlas s příznačným ráčkováním, vybízející k reflexi toho, co s námi minulá desetiletí udělala, stejně jako k realismu v očekávání toho, co nás v nejbližší době čeká. Stále víc byl však slyšet mnohem vyšší hlas, ve kterém snad jen já jsem od počátku rozpoznával sotva potlačenou samolibost, promlouvající jako by též realisticky, avšak v úplně jiném tónu: „Úplně naposled jde vždycky o peníze,“ tak či nějak podobně zněla ta okřídlená věta, kterou pak různí prošťáčci obdobným tónem opakovali nejméně deset let.

Co touhle divnou větou chtěl Václav Klaus říct? Úsměv, s kterým tu větu vyslovil a s kterým ji pak tak mnozí opakovali, v podstatě nenechává žádné pochyby: všem nám jde

koneckonců o prachy, jakkoliv mnozí z nás to pokrytecky popírají a předstírají, že jim o ně jde až zcela na posledním místě. A doba mu zjevně dávala za pravdu: úměrně tomu, jak se náklady všeho začaly počítat a jak se přitom otevíraly možnosti toho, co se dalo získat, bylo najednou všude peněz málo – i v profesích, pověstných nezištností těch, kteří jimi žijí: ve vědě, ve stáncích vzdělání i v umění. Vědec se třeba spokojil se směšných platem, ale potřeboval drahé přístroje; herec třeba příslovečně málem hladověl, ale divadlo muselo platit nájem, kulisy, osvětlení nebo topení. Všude se najednou začalo počítat a všude bylo peněz málo. Lze se pak divit, že se královnou nejenom věd, ale všeho společenského myšlení začala stávat ekonomie?

Ano, Klaus byl vzděláním ekonom a myslel tedy jako ekonom, to bylo v pořádku. Jenomže on chtěl být též myslitel – proč ne, když jím byl v očích světa Havel, nedostudovaný dramatik? Tedy se vyslovil – ne snad jen jednou, ale opakovaně, se sobě vlastní sebejistotou – k systému hodnot. Mnozí před ním si lámali hlavou, jak nezaujatě stanovit hodnotu věcí, lidských výkonů a snah. Byla to míra dokonalosti, jak chtěla platónská tradice? Nebo míra zbožnosti případně svatosti, jak věřili křesťané? Nebo míra vzácnosti a nevšednosti, jak se také věřilo, nebo naopak míra užitečnosti, jak kázal Rousseau? Nebo snad ona trochu záhadná míra společensky nutné práce, vynaložené na její získání, jak k tomu trochu klopotně dospěl nakonec Marx? Ne, pánové, natukl před žasnoucími prostřáčky Kolumbovo vejce geniálně Václav Klaus: hodnota je prostě cena a tu – jak prosté – určuje trh. Vše ostatní jsou jenom fantazie nebo vytáčky. A protože po způsobu zavržených marxistů měl rád pádné, pregnantní příklady, vyložil svou teorii na kanoi uprostřed Sahary: ať sebelépe zrobená, ať prostá nebo elegantní, na Sahaře je k ničemu; nikdo tam o ni nestojí a kdyby na Sahaře byl nějaký trh, měla by tam kanoie mizivou cenu – a ergo tedy také žádnou hodnotu. A je to.

Slyšel jsem názor – vyslovený s obdivem, ne jako zavržení – že vývoj naší země v 90. a následujících letech poznamenal mnohem více Klaus, než Havel. Nevím, zda je to pravda – bylo přece tolik různých vlivů. Řekl bych ale aspoň to, že zatím co vliv Havla výrazně určil vůli k osvobození, k vymanění se z pout bývalého sovětského diktátu i umělého dětinství, v kterém většinu národa udržovala Matka Strana, Klaus výrazně přispěl k mentalitě, která naplnila tuto čerstvou, nejistou a trochu prázdňovou dospělost: každý se v ostrém větru nových pořádků měl umět postarat sám o sebe – a postarat se znamenalo koneckonců vydělávat peníze, jelikož o ně přece *nakonec šlo* a všechny hodnoty, jak právě ukázáno, přece *koneckonců* znamenají tržní cenu, tedy opět peníze.

Peníze. A lidé vydělávali. Jistě ne všichni stejně co do úsilí, metod a úspěšnosti a jistě ne především proto, že by poslouchali Klausovy vývody. Všude přece náhle bylo tolik lákadel, počínaje těmi barvitými, všelikým zbožím překypujícími obchody, které ještě před nějakými pěti lety byly jenom na západ od naší hranice, až po možnost si na dovolenou zajet třeba do Patagonie, pokud člověk na to měl. Ulicemi měst začala téci stále hustší řeka nablýskaných aut, tradičního odznaku úspěšnosti, získat byt nebyla už záležitost dlouhé řady podvodů, nechutných příbuzenských tahanic a malých tragédií, ale prostě věc peněz. Ano, západní svět, po němž jsme přes hranice pokukovali, úplně slepí k jeho vlastním morálním a existenciálním rizikům, k nám chlístnul v několika vlnách, až nás úplně zaplavil svými povrchními znaky. Ne, necítím se nijak nad tím vším: ačkoliv notoricky lhostejný k majetku a jeho vnějším příznakům, ačkoliv vždycky skromný ve své spotřebě a hodnotově obrácený jinam, cítil jsem bezděčnou hrdost nad tím, že má země začíná vypadat evropsky. I já jsem podlehl těm vnějším znakům a ačkoliv jsem nikdy neměl žádné auto, s klukovským vzrušením jsem rozpoznával na ulicích cizí známé značky, všechny ty mercedesy, BMW, dokonce jaguáry.

Ta euforie ale příliš dlouho nevydržela. Lidé vydělávali, někteří ovšem mnohem víc, než jiní – a mnozí z nich způsoby, které pokryly široké spektrum od mírného podvodu po vyslovený zločin. Klaus – abych ho ještě jednou přivedl na scénu – mával jen rukou, když ho

na to lidé upozorňovali: on *neznal špinavé peníze, jen peníze*, pro něho *peníze neměly mašličky*, z kterých by poznal jejich původ (to jsou autentické výroky). A v této blahovolně lhostejné atmosféře podvody jen kvetly. *Vytunelovat* podnik, fond či banku, které lidé důvěřivě svěřili své peníze, tedy prostě s pomocí špatných nebo neexistujících zákonů a předpisů a hlavně bez dohledu bezuzdně krást bylo na denním pořádku. Okradení – a to jsme byli postupně všichni, když stát nakonec byl přece jenom nucen zasáhnout – tomu přihlíželi s ustrnutím, potom s hněvem. Proboha, jak se tahle špína mohla dít?

Dozvěděli jsme se – a bohužel i Havel se myslím dal strhnout k těmto řečem – že to je prostě dědictví komunismu: za těch dlouhých 40 let a zejména za Husákovy éry byl prý národ závažně morálně narušen, odvykl čestnému chování a tedy vyvádí jako zkažené dítě, jakmile se mu dostalo svobody. Tyto nehoráznosti jsme slyšeli dnes a denně, až jsme málem zase uvěřili, že jsme nějak vyvrhelové Evropy, neschopní řádného života bez cizího dohledu. A přitom zloděju velkého stylu byla přece malá menšina, ne větší než v kterékoliv zemi Západní Evropy či Ameriky. Důvodem těchto odpudivých jevů nebyla nějaká obzvláštní zkaženost národa, ale neschopnost či nevěle nastolit pořádky, ve kterých sprosté okrádání druhých by bylo ztíženo nebo alespoň po zásluze potrestáno.

Nepředstírám, že nastolit takový řád by bylo nějak snadné: vím z nepoměrně jednodušších fyzikálních modelů, že než jakýkoliv systém přejde z jednoho stabilního stavu do druhého, nezbytně prochází chaotickou fází, v níž je tak říkajíc možné cokoliv. Vytvořit nový řád, který by uchoval nabytou svobodu a přitom vnutil lidem pravidla, která by neomezovala jejich iniciativu a přesto bránila *zákonům džungle* jistě snadné nebylo, zvláště když policie, justice i státní správa byla dosud plná lidí, kteří novým pořádkům nepřáli. Nekritizují proto tolik *neschopnost* tehdejší exekutivy i zákonodárců se s jevy *Divokého Východu* u nás vypořádat, jako jejich *nevůli* cokoliv v tomto směru účinného podniknout.

Než budu pokračovat, chtěl bych říct, že nejsem přítelem nějakých teorií spiknutí a tedy si skutečně nemyslím, že hlavním motivem, proč pravicoví politici zejména ODS a ODA bránili zavedení pevnějšího pořádku, byla snaha zakrýt špinavé praktiky své vlastní nebo blízkých přátel a sponzorů; byly sice podezřelé kauzy a někteří z předních funkcionářů ODS se pozoruhodně obohatili, to ale asi neplatilo o všech politicích a nebylo to přímo pravidlem. Důvod myslím byl – a pořád ještě často je – přinejmenším stejně často v ideologii, která zavrhuje intervence státu v oblasti, která má být doménou *svobodných sil trhu*. Víra, že tyto mystické síly vše napraví, v mnohých přetrvává dodnes.

Z deště pod okap: vidina nápravy a marasmus. Koncem roku 1997 už těch nepravostí měli mnozí dost. Havel se vzchopil a podrobil Klausovu vládu veřejně zdrcující kritice. V samotné ODS aféra s nepravými sponzory a tajným kontem ve Švýcarsku způsobila rozkol. Vzápětí se rozpadla také vládní koalice, vedená ODS, a padla vláda. Havel co prezident jmenoval úřednickou vládu v čele s dosavadním guvernérem národní banky Tošovským, která vládla do předčasných voleb v příštím roce – myslím, že lépe, než všechny vlády před ní a po ní, nicméně nezanechala po svém sotva půlročním působení trvalejší stopu v našem vývoji.

Přátelé spikleneckých teorií a Václava Klause rádi líčí právě načrtnuté události jako soustředěný útok, doslova *atentát*, který *hradní síly*, prorostlé do různých stran, podnikly proti Klausovi. Zračí se v tom příznačná neschopnost či nevěle Klause a jeho následovníků uzнат jedinou chybu. Onen *marxismus naruby*, o kterém jsem už mluvil, se projevil i zde: pravda je v jejich očích *stranická*, kdo s nimi nesouhlasí je ergo nepřítel a jeho argumenty nemají žádnou váhu.

Kdo se takovým nepřítelem skutečně zdál být, byl Miloš Zeman, který se prodral do vedení sociální demokracie. Bouřil o *vládě tunelářů*, líčil stav, do kterého ODS zem dovedla (stav sice různě rozbolavělý, nicméně na pohled docela veselý a rozhodně ne zas tak kritický), jako *spálenou zemi*. Když skončil některý z takových brutálních útoků, pes by od Klause či

jeho blízkých kůrku nevzal. Výsledek nedal na sebe dlouho čekat: v předčasných volbách v příštím roce zvítězila sociální demokracie nad ODS skoro o 5% a vláda spadla Zemanovi do klína. Jenomže, světe div se: Zeman uzavřel se svým úhlavním nepřítelem, s tím, který zemi podle něho zplundroval a vydal zlodějům, tzv. *opoziční smlouvu*, která mu zajistila toleranci ODS a možnost ustavit menšinovou vládu bez obtížných jednání o koalici s kýmkoliv. Byl tenhle politický obchod zadarmo? Nejsem přehnaně podezřívavý, ale ani tak naivní, abych tomu věřil. Jiní už od té doby popsali – mnohem lépe, než bych mohl já – co všechno stál ten obchod nejen sociální demokracii, ale především naši zemi a její další politický vývoj. Budu proto stručný.

Především poprvé voličům ukázal zjevnou *zbytečnost voleb*: k čemu se obtěžovat k urnám, když se má strana hned po volbách dohodne se svým úhlavním nepřítelem? To ODS a její pravicové satelity, ať už jsem tady o nich řekl spoustu kritiky, přece jen nedělaly. Sám Klaus, ať opět cokoliv jsem řekl proti jeho názorům, aspoň je neúchylně hájil. Jak měl teď člověk pochopit ten divný handl, který nebyl ani koalicí ani opozicí, ale čímsi mezi tím? Ano, Zeman to vysvětlil: chtěl prostě mít *klid k práci*. To heslo bylo nepříjemně povědomé z raných Husákových dob: skoro vždycky to znamená *nerušte, vládneme*, jak myslím Tabery vtipně nazval svou knihu.

Ano, sociální demokracie pod Zemanovým vedením v prvním roce své vlády s velkým hlukem zahájila akci *Čisté ruce*, která prý měla vykořenit v zemi korupci, jeden z hlavních neduhů dosavadní správy země. O tom, jak předpověditelně hubené měla ta akce výsledky, snad ani mluvit nemusím. Ano, Zemanova vláda předložila *revitalizační program*, který měl znovu nastartovat ekonomiku a zastavit pokračující zadlužování země. Nu, poslušna pověstných cyklů, ekonomika se opravdu postupně začala rozbíhat, ale zadlužování se v péči ČSSD stále horšilo až dosáhlo hrozivých rozměrů. ODS toto všechno ostře kritizovala, nikdy však netorpédovala, poslušna *opoziční smlouvy*. Koneckonců udržela si – až na vládu – pozice velmi blízké moci a bez zřetelné odpovědnosti škodolibě přihlížet, jak se její rival vládnutím postupně znemožní, jí patrně nebylo proti mysli.

K tomu očekávanému znemožnění ČSSD ale nedošlo, i když se potýkala též s mnohými aférami – vládla téměř sedm let, nejprve čtyři roky u kormidla s Milošem Zemanem, pak nejprve s Vladimírem Špidlou, posléze se Stanislavem Grosse a po jeho neslavném konci s Jiřím Paroubkem. Za její vlády jsme se po vstupu do NATO stali také členy Evropské unie – akt, který ODS spíš drobně sabotovala, než že by k němu přispěla. Říct, že bych byl s vládou sociální demokracie nějak nadmíru spokojen, by bylo příliš. Zlepšení ekonomiky a zvyšování životní úrovně, k němuž za její éry došlo, bylo částečně samovolným vývojem, částečně právě díky blížícímu se a potom aktuálnímu členství v EU. Pokud skutečně fungovaly pobídky ekonomiky, které nastartoval Miloš Zeman, pak to bylo za cenu hrozivého zadlužení země ve světě, které za vlády sociálních demokratů stále rostlo. Líbivé sociální programy, které ČSSD prosadila, způsobily neúměrné zatížení státního rozpočtu, které do dnešních dnů vede k opakovanému deficitu a ten zas k rostoucímu státnímu dluhu. I když žít na dluh je prý *moderní*, osobně to považuji za v podstatě nemorální rys vládnutí, který dnešní potíže v zvýšené formě odsouvá na naše potomky.

Pokud jsem zde napsal dost kritických slov na adresu Václava Klause, musím kvůli rovnováze říct i něco na adresu Miloše Zemana. Fakt, že mne – už druhé funkční období – jako občana reprezentuje Václav Klaus co hlava státu, mne naplňuje rozpaky a často znechucením. Ale pouhá možnost, že by se prezidentem země měl stát Miloš Zeman, mne naplňuje hrůzou. Po jistém Sládkovi, který figuroval v naší politice raných 90. let jako trapný klaun, drží myslím Zeman zatím naprostý rekord v neomalenosti, aroganci, hloupých a nepodložených insinuacích a ješitné představě sám o sobě jako o nesmírně vtipném chlapíkovi. Jeho pověstné bonmoty většinou klouzaly do trapnosti a prozrazovaly mezery v jeho vzdělání, které se naopak pokoušel stavět na odiv. Sám o sobě rád prohlašoval, že je

razantní politik, ve skutečnosti se však projevoval jako trapný křikloun, vždy připravený nějak podrazit své stranické kolegy, jakmile hrozilo, že by ho mohli zastínit. Klaus, s kterým vždycky soupeřil, jistě netrpí skromností a často vystupuje jako arogantní dogmatik. Zeman si s ním v ješitnosti jistě nezadá a v aroganci ho určitě ještě předčí; sotva by člověk o něm ale řekl, že je dogmatik – nenašel jsem v jeho projevech a činech žádné zřejmé přesvědčení, kromě toho o vlastní skvělosti. Jediná chvíle, kdy ve mně vyvolal jisté sympatie, byla, když ohlásil pevné odhodlání odejít do politického důchodu. Myslím, že to bylo po neúspěšné presidentské volbě, která pro něho musela být velice bolestnou ranou. Zdá se, že si to zatím rozmyslel a že se chystá k návratu. Je to dost hrozná představa. Stačí dědictví, které tu po sobě zanechal: hospodské mravy, které po něm jiní z obou křídel naší politiky pohotově pochytili, ochotu obklopit se pochybnými lidmi a s jejich pomocí používat metod boje, o jejichž čistotě lze mluvit jenom v sarkasmech.

Použil jsem slova *marasmus* v titulku odstavce. Havel to nazval *blbou náladou* už o několik let dřív a vysloužil si za to poněkud podrážděné pokárání od Klause. Něco takového však bylo ve vzduchu a vlastně od té doby zcela nezmizelo. Než se však pokusím o subjektivní analýzu toho jevu, musím mu napřed dát reálné proporce.

Byla to totiž – jak si aspoň vzpomínám – jen jedna spodní nota v jinak přívětivém akordu dojmů, které měl člověk ze života země. Hospodářství se zjevně rozběhlo. Nemyslím, že to byla přímá zásluha Zemanovy hospodářské politiky, jejíž kladné dopady by mohly být citelné až za několik let. Spíše se k životu prodraly zdejší malé a střední podniky, které se ve vývozu orientovaly na Západní Evropu a uspívaly jednak relativní laciností výrobků, jednak pružností. Roli hrála i směnitelnost české koruny, kterou záhy prosadil Klaus za cenu jejího značného podhodnocení. To byl jeden z kroků, za něž Klausovi ochotně přiznám zásluhu, i když si nejsem jist, že *polštář* podhodnocení poněkud nepřehnal: přes současné stesky exportérů na sílu koruny zůstává naše měna pořád směšně podhodnocena, jak se lze snadno přesvědčit např. v řeckých nebo portugalských obchodech, tedy v zemích, údajně srovnatelných s námi podle HDP. Nicméně směnitelnost byla dobrá věc. Lákání zdejší celkem stálou situací, levnou a přitom kvalitní pracovní silou a také ovšem krajně příhodnými daňovými podmínkami začali u nás investovat velké západní firmy. Většina průmyslu a bank tím sice přecházela do cizích rukou, ale už jsme byli dostatečně poučeni, že to nevádí: svět je čím dál tím více globální – co záleží na tom, kdo podnik vlastní, hlavně že zaměstnává naše lidi a platí daně, z kterých stát zas může žít. Nu, cizí vlastníci většinou daně neplatili, měli dlouhé daňové prázdniny a někteří z nich zase odešli, jakmile ty prázdniny skončily; nicméně jiní zůstali, přebudovali podniky na moderní a schopné konkurence. Ekonomika se začala zvedat, platy začaly růst a taky vzhled našich měst nebo vesnic prodělával přerod: mizely ony odpudivé, šedivé a oprýskané fasády, všude přibývalo barev. Kdo obdivoval na Západě dálnice, mohl je vidět doma růst, podobně jako nákupní střediska, překypující zbožím: všechny ty vnější znaky, které kdysi ostře bily do očí, jakmile člověk překročil západní hranice, byly najednou zde. Tak odkud ona *blbá nálada*? Nechám si ji do zvláštního odstavce.

Blbá nálada. Spodní tón rozladění, který postihoval hlavně střední a starší generaci (nevím, zda opravdu její většinu, mluvím o zkušenosti svého okolí) měl myslím více kořenů. Jeden z nich jistě byl, že znaky, které jsem vyličil v minulém odstavci, byl blýskavý, barvitý povrch, pod nímž pro většinu život zase tak jásavý nebyl. Komu šlo hlavně o ty hmotné statky a prestiž s nimi spojenou, ten mohl mít tak trochu pocit jako v oné prostoduché hře *Člověče nezlob se*, kde se člověk místo kýženého postupu v dalším kroku vrací zas na začátek: byli jsme sice přijati zpět do rodiny evropských národů, dokonce v roce 2004 se s dalšími 10 zeměmi stali členy Evropské unie, ale ta náruč, která nás do Evropy jako by vítala, zůstala v půli gesta – na to či ono jsme si měli ještě počkat pět či deset let a sny o tom, že bychom se hmotně měli všichni tak, jako průměrní Němci nebo Rakušané, jsme měli radši zapomenout: i kdyby oni zastavili vývoj ve svých zemích, trvalo by nám zhruba patnáct, dvacet let, než by se

nám je podařilo dohnat; jenomže ty země na místě nestály: všechno to vypadalo na to, že chytáme rychlík, který se nám stále vzdaluje. Tedy zas druhořadí Evropané, na něž sousedé pohlíželi se směsí podezření a odporu? Ano, i tohle jistě přispělo, zvláště když pocit křivd, ke kterým při vstupu do EU skutečně v řadě případů došlo, byl hlasitě příživován zdejšími *euroskeptiky* v čele s Václavem Klausem.

Přesto si nemyslím, že tohle bylo hlavní: jen prostáček si mohl myslet, že se situace změní přes noc, jako mávnutím kouzelného proutku. Možná poněkud vážnější byla určitá krize role, která postihovala především muže, i když se dotkla také žen. Za minulého režimu na tom skoro všichni byli zhruba stejně – platy byly nivelizované a nabídka toho, co za ně bylo možno koupit, značně omezená. Lidé na tuhle situaci reagovali různě: většina si zvolila pohodlný život s minimálním pracovním úsilím a ctižádostí projektovanou leda do zlepšování chat a chalup nebo starých aut, které měli skoro všichni; v profesích s větším podílem tvůrčího prvku (vědci, lékaři, umělci a další) se lidé smířili s tím, že patrně nikdy nebudou adekvátně odměněni a podle nатуry a nadání se více nebo méně snažili překonat handicap, který měli proti svým západním kolegům a vyniknout ve svém oboru bez ohledu na plat a jiné hmotné požitky. Teď, osm, deset let po převratu, postupně viděli, že úspěch se čím dál tím více měří výší příjmů a kvalitou toho, co za ně bylo možno získat. Najednou získat byt, dokonce domek, vilu nebyla téměř čirá nemožnost, ale jen otázka peněz; a podobně to bylo s dalšími předměty přirozené potřeby a ještě víc s přitažlivými zbytečnostmi, které jim do denních snů obratně pašovala reklama. Ale nejen to: v posunu hodnot, který nastal, i samy peníze, ať už je člověk utrácel či ne, získaly novou váhu. Myslím, že mnozí z nás měli najednou pocit, že by snad měli přece jen více vydělávat, aby ve svých vlastních očích měli větší váhu – jenomže nevěděli, jak, alespoň pokud nezradí své vlastní představy či profesi. Víím o vědeckých ústavech, univerzitách, dokonce nemocnicích, ze kterých skoro vymizela střední generace; ti kteří zůstali, zápasili s pocity vzdoru a znechucení, než si zvykli na to, že jsou zřejmě podivíni, které jiní nechápou. Nu, všechno to se od té doby trochu změnilo, i když jen částečně: ačkoliv průměrný hrubý příjem neustále stoupá, současně narůstají anomálie jeho rozvrstvení. Podle některých údajů snad skoro 70% obyvatelstva má dnes nižší, než průměrný plat; nevím, zda je to číslo reálné nebo úmyslně zkreslené – ale pokud se poněkud blíží pravdě, není to určitě zdravý jev.

Mnohé z té špatné nálady však myslím souviselo s krizí demokracie, která se neomezuje jenom na naši zemi. Promluvím o ní v dalším odstavci. Tady chci jenom předeslat, co bylo pro nás specifické. Od předčasných voleb v roce 1998, kterých se ještě zúčastnilo 74% oprávněných voličů, volební účast stále klesá, často až skoro na absurdní úroveň. Důvod, proč lidé nejdou k volbám, údajně je, že nemají, koho by zvolili. I tehdy, pokud je to jenom výmluva, lze z té odpovědi vyčíst lhostejnost či přímo odpor k politice. Jak se to mohlo stát pouhých dvanáct až devatenáct let od doby, kdy jsme všichni politikou žili? Myslím, že na to není prostá odpověď, ale pár stručných slov se přece jen dá říct. Strany a politici postupně ztratili sympatie, pak i důvěryhodnost. Dvě velké strany podivným gambitem, nazvaným *opoziční smlouva*, a následnými trapnými hřítkami většinu přesvědčili o tom, že nenabízejí žádnou opravdovou alternativu; následující pavlačové hádky, skandály, vzájemné očerňování, které nikdy nevede k nějakým jasným závěrům a k očištění nebo k zavržení, skutečně udělaly z naší politiky nečistou, nudnou a trapnou komedii, která si žije zjevně jenom sama pro sebe a obrací se k občanům vždy jenom před volbami – pak pro ně má hlasitá, prázdná hesla nebo sliby, o nichž každý ví, že nejsou míněny vážně ani když se vyslovují. Občasné pokusy naší politiku osvěžit nějakou dobře míněnou, ale naivní iniciativou končí v prázdnu. Vznik nových stran také naději nepřináší: většina z nich se rozhádá ještě dřív, než vůbec vstoupí na scénu, a není tedy divu, že se často ani nedostanou do sněmovny. A přitom pořád od 10 do 15 % hlasů sklízí komunisté. Není to k zoufání? Nu, naštěstí, ať politici dělají čím dál tím horší kejkle,

v zemi se přece jenom špatně nežije – alespoň prozatím. Zda tomu tak bude i v budoucnu, o tom si netroufám vyslovit žádnou předpověď.

Krise demokracie. Řecký význam slova demokracie, jak každý ví, je vláda lidu. Ten význam byl už relativní za Sókrata v Athénách a od té doby – až na nevýznamné lokální výjimky – nikdy nebyl opravdu uskutečněn. Při složitém organismu naší novodobé formy státu nikdo rozumný jistě opravdu nevěří, že by lid mohl doslova vládnout. Nicméně lidem se to stále sugeruje: slyší to ve škole, opakují jim to politici, když se ucházejí o jejich hlasy. Skutečnost je, že *přímo* běžný občan v správě státu neovlivní nic, alespoň pokud v dostatečném počtu nezastaví práci nebo nevyjde hrozivě do ulic. Teoreticky má – ovšem statisticky, vahou svého hlasu – určitou možnost další vývoj státu ovlivnit *nepřímo*, tím, které politické straně (jejím politikům a především programu) dá svůj hlas. I to je zřejmě v současném tzv. demokratickém světě jenom teorie.

Jak každý ví, jsou v zásadě dva hlavní volební systémy: poměrný a většinový, případně různé směsi obou. V poměrném systému si strany, které překročí určitou hranici počtu svých voličů, rozdělí křesla v parlamentu podle poměru počtu hlasů, které pro ně voliči odevzdali v jednotlivých obvodech (má to řadu kliček, ale pominme je); ve většinovém naopak vítěz v obvodu bere vše a křesla se pak rozdělují podle počtu získaných obvodů (případně volební obvod rovná se křeslu v parlamentu). Nevím, zda to platí bez výjimky, ale zdá se, že v zemích s poměrným systémem bývá zpravidla větší počet stran, které se dostanou do parlamentu a tedy k rozhodování, zatím co v zemích s většinovým systémem vývoj vede většinou k soupeření dvou velkých stran (případně doplněnému jednou malou stranou třetí).

Co z toho dává větší demokracii? Člověk by intuitivně řekl, že patrně ten první model. Jenomže uvažme: ve volbách, v kterých uspěje pět nebo více stran, je prakticky vyloučeno, aby jedna z nich získala absolutní většinu. Vítěz bude mít v nejlepším případě tak 26 – 30 % hlasů, což nutně znamená, že musí vytvořit koalici většinou se dvěma dalšími, aby se dostal nad 50%. Koalice značí kompromis a tedy i když vyhraje má strana a i když bude mít průhledný, jasně vymezený program, který má v úmyslu opravdu plnit (což je už řada předpokladů), bude muset brát ohled na své partnery a to často i na trpaslíky, kteří dorovnali třeba jenom 7%. Ti malí v koalici získávají neúměrnou moc, protože mohou stále vyhrožovat odchodem, který by způsobil pád vlády. Jsou případy, kdy vydírání právě těchto malých stran koalici zcela znehyní. Z programu a předvolebních slibů potom nezůstane nic. No dobrá, politika je přece věc kompromisu, že? Jistě, jenomže problém je, že nevím, koho jsem já vlastně volil: na to, jakou má strana po volbách upeče koalici, nemám přece nejmenší vliv. Spojí se se stranami, které mají alespoň trochu podobný program? Možná. Ale daleko spíš půjde o to, aby dohromady stloukli aspoň slabou většinu. A taky o to, zda se silní muži stran spolu dokážou domluvit, zda na sebe vzájemně předtím nenakydali moc hnoje nebo nemají staré osobní účty, prostě o spoustu věcí, které hrají roli tam na chodbách sněmovny a vládních budov, ale mne jako voliče vůbec nezajímají.

No dobrá, tedy většinový systém a nejráději jen dvojici silných stran pro lepší přehlednost? Zkušenost Evropy a stále víc i Ameriky ukazuje, že je to jenom z bláta do louže. Přesto, že zdánlivě dvě soutěžící strany nabízejí nejostřejší protiklad, čím dál tím víc je obtížné najít mezi nimi rozdíl: původně levé strany se poněkud posouvají doprava, původně pravicové zase naopak – jakpak by ne, tam ve středu je nejvíc voličů a politika se dnes dělá podle zásad marketingu. Jistě, z obou stran zní předvolební sliby, ale i ty se koncipují podle zásad reklamy: nikdo je nebere opravdu vážně, tak ani nevdá, že jsou jen mlhavé a že si často protirečí. Nakonec předvolební klání představuje velkou show s obrovskými výdaji, které jsou víceméně vyhozené oknem, ale nesmí být menší, než má konkurent.

Je nápadné, že stále častěji v novější době volby končí víceméně patem, ať už je systém ten či onen. Důvod je nejspíš v tom, že stále víc se uplatňuje statistika, náhodnost: že při nich víceméně nejde o nic víc, než o vítězství mého klubu: k volbám postupně kromě

důchodců, kteří v nich nacházejí jisté rozptýlení nebo sebestopušení, chodí už skoro jen skupiny skalních fandů, volících tak říkajíc Spartu nebo Slavii bez ohledu na to, jak se jejich kluby v minulosti chovaly a co se od nich může čekat v budoucnosti. Že trochu přeháním? Doufám, že ano, ale tak daleko od pravdy zas nejsem.

Krise politiky, která se projevuje v nejasných výsledcích voleb, poznamenaných malou účastí, v izolaci stále méně důvěryhodných politiků, kteří se vyžívají v trapných skandálech a hašteření a nic vážného zřejmě nejsou schopni řešit, tedy všechny ty neduhy politiky souvisí s jejím vyprázdněním – v tom výjimečně souhlasím s Václavem Klausem, i když si nejsem jist, že pod stejnými slovy myslíme opravdu totéž. Ve volbách stále víc jde o početní úspěch strany, ale sotva o nějaké ideje. Pohleďte na billboardy dnešních stran: uvidíte dovedně retušované portréty politiků a vzájemně podobná hesla, proti nimž i reklama nějaké pojišťovny je smysluplně výmluvná.

Ale cožpak v politice vůbec o nic nejde? Myslím, že o co politikům ve velké většině jde, je dostat se do toho klubu vyvolených, který jim nabízí poměrně velké příjmy a všelijaké další požitky, určitou prestiž aspoň v onom uzavřeném světě politiky a potom ovšem jistý vliv, který jim umožňuje prosazovat zájmy skupin, které je za to podporují. Nemyslím, že by nezbytně šlo o zřejmou korupci, i když bohužel ani ta se zřejmě naší politice nevyhýbá; spojení zájmů může být daleko méně průhledné a primitivní.

Ale cožpak tady nejsou velká témata, kterými by se politika měla zabývat? Pravda, ty nejpálčivější sociální nerovnosti, které dříve politikou hýbaly, moderní státy dokázaly odstranit či aspoň ukonejšit. Hesla rovnosti a spravedlnosti už nezažehnou žádný oheň. Ale jsou tady přece hrozby, které se zřetelně týkají nás všech, od zneklidňujících změn klimatu přes první známky vyčerpání přirozených zdrojů, nepříznivý demografický vývoj a stále zřetelnější neschopnost západních států unést břímě sociálních výdajů, které na sebe vzaly v letech, kdy si to poměrně snadno mohly dovolit. V posledních měsících se k tomu přidala stále se zhoršující krize samého kapitalistického systému, ukazující ošidnost mystických *tržních sil* všem, kteří v ně tak dogmaticky věřili.

Ano, témata by tu byla, ale jejich řešení skoro vždy předpokládá bolestivé zásahy do stavu poměrného blahobytu, jejichž ozdravný účinek se může čekat nejdříve za řadu let, nejspíše později, než budou příští volby. A tyto volby, jakkoliv čím dál tím více jsou jen hlučnou, trapnou maškarádou, jakkoliv je ignoruje stále více voličů, přece jen mohou nevelkým rozdílem procent určit, zda politik bude členem klubu vyvolených i na dalších několik let. Tedy raději neriskuje, hodně sice mluví, ale pokud možná nekoná.

Znamená to, že snad lámu hůl nad demokracií? Ani v nejmenším. S Winstonem Churchillem, kterého jinak nikterak moc neobdivuji, si pořád myslím, že při veškeré své nemožnosti je to pořád ten nejlepší způsob vlády, jaký máme k dispozici. Na rozdíl od různých diktatur ať osob, skupin nebo stran, má velkou výhodu možnosti obměny, tedy alespoň jistého střídání u vesel či žlabů. Ano, tohle střídání značně inhibuje řešení vážných problémů; brání však tomu, aby nějaký nový Hitler nebo Stalin problémy řešil sice svižně, ale s tupostí, která je jenom zhoršuje a přitom stojí velké utrpení celé národy.

Mám tedy řešení, jak uzdravit tu naši churavějící demokracii? Bohužel nemám – ani příliš nevěřím v nějaká řešení, vymyšlená od stolu. Je možné, že se demokracie poněkud zotaví, až začne skutečně o něco jít: až nějaká vážnější krize vnutí politice velká témata. Krizí je na obzoru celá řada, jenom neznáme dobu, kdy opravdu udeří. Nemohu říct, že bych je vyhlížel s nějakou netrpělivostí, protože vždycky přinášejí utrpení obyčejným lidem a navíc není zcela nepochybné, že naopak nezapomene demokracii: krize jsou vždycky příležitostí pro různé dobrodruhy, demagogy a příští diktátory, kteří přesvědčí dav, že třímají to pravé řešení. Ne, vůbec netoužím po žádné vážné krizi, spíš toužím po rozumu, který by jim uměl předejít. Bohužel moje přání nemá žádný vliv na to, co se skutečně stane.

Pocity odpadlíka. Jsou to už dlouhé čtyři desítky let, co jsem z Komunistické strany vystoupil a vzápětí jsem z ní byl pro jistotu ještě vyloučen – tak bych se snad už mohl onoho přízviska odpadlíka vzdát. Jenomže k ničemu a nikomu jsem od té doby nepřilnul, když nepočítám krátké stranění Občanskému Fóru. Snad právě to mi umožňuje vidět jisté – pro mne smutné a znepokojivé paralely poměrů v dnešní době s těmi, které mě za komunistů trápily a proti nimž jsem mírně, neúčinně bojoval alespoň ve svém malém okruhu. Mnohé z nich mají obdobné příčiny, totiž potřebu ovládat – tehdy vládnoucí Strany, v dnešní době difusní vrstvy lidí, kteří nenápadně řídí hlavně trh a jeho prostřednictvím ovládají také mnohé z politiky. Vyjmenuji zde aspoň některé:

Vliv občana. Za komunistů za občany laskavě vládla Strana a všechny pokusy jí mluvit do toho, ať sebemírněji a státotvorně, byly tak či onak tvrdě trestány; v souhlasu s tím byly volby jenom fraška, stejně jako celá tzv. vláda lidu. Na rozdíl od toho dnes máme regulérní volby (což je pokrok, který nepodceňuji), jejichž smysl se ale rychle vytrácí. Také na rozdíl od těch časů máme dnes svobodu projevit svůj vlastní názor (což opět nepodceňuji), ale ten názor v podstatě nikoho nezajímá: můžete ho vykřikovat beztrestně (pokud to není nacistická propaganda), ale už docílit, aby ho zveřejnily noviny, je prakticky nemožné, nejste-li celebrita; ale i vytištěn má na chod politiky vliv docela zanedbatelný. Vliv občana na chod věcí veřejných (snad až na lokální úroveň v malých vsích a městečkách) je tedy opět skoro nulový.

Ohlupování hesly, prázdnota veřejného jazyka. Vzpomínám si na trpký posměch, který vyvolávala stupidní hesla komunistů, zejména v první polovině jejich vlády. Při pohledu na předvolební billboardy současných stran člověk se zděšením zjišťuje, že jsou hesla sice jiná, ale stejně stupidní a prázdná. Ostatně všimli jste si, jak se nejhorší nešvary reklamy, právě ta hesla, která vám do hlavy vtloukají nějakou pitomost, ujala všude v médiích? Ne jenom prací prášek nebo tašky na střechu či pojištění nebo nejnovější mobil: také rozhlasové nebo televizní stanice, právě ty veřejnoprávní, cítí potřebu propagovat samy sebe tím, že opakují s úděsnou pravidelností nějaký slaboduchý slogan: *s námi jste v obraze; s námi máte náskok; poďte s námi do hloubky* (netřeba říkat, že ta hloubka je ubohá mělčina).

Podobně mluva funkcionářů: znal jsem v disentu jednoho lingvistu, který věnoval řadu let odhalování motivů, skrytých za prázdnotou frází, linoucích se jako šedý proud z úst funkcionářů a jejich nohsledů. Poslyšte dnešní politiky: už také mluví skoro všichni stejně – všechny ty neuvěřitelné žvásty, jako že je *koneckonců všechno o lidech*, jak *se nelze divit, že jsou věci takové, jaké jsou, když se lidi chovají tak, jak se chovají*, o tom, jak to či ono opatření je *systemové*, jak jde právě o to, jak je *system nastaven*, prostě ten prázdny horký vzduch, který vypouštějí z úst. Opravdu nemají co říct, nebo tím blábolením zakrývají, o co jim jde skutečně? Bojím se, že obojí.

Glorifikace průměrnosti a tuposti. Minulý režim neměl rád myslící lidi, vyhovoval mu tupý lid, jak nazýval masy, otupělé bezmocí a lhostejností. Bojím se, že současná doba není příliš jiná. Jistě, není to žádná strana, ani ODS či ČSSD, která z nějakých politických důvodů vnucuje lidem dětinskost a tupost: je to především reklama, která pak silou peněz ovládá všemožná media. Trh potřebuje masy bezejmenných, reklamou úplně zblblých konzumentů, ochotných polykat ve velkých kvantech vše, co se mu nabídne: po hojném nákupu toho, co člověk vlastně nechtěl, ve chvílích odpočinku prefabrikované stupidní zábavy jen několika vyzkoušených druhů a na nic při tom pokud možná nemyslet, neboť ta zábava je jenom obal zas na jinou reklamu. Dobrá, to platí především pro televizi, ale jsou tu přece noviny a knihy?

Psal jsem, že za komunistů vycházely vlastně jenom atrapy novin nebo knih, které zakrývaly nepřítomnost těch skutečných; že se plýtvalo papírem na reedice klasiků oficiální ideologie a jiné režimní hlouposti, které nečteny jen zabíraly místo v knihovnách. Ano, dnes máme noviny a časopisy, co hrdlo ráčí, a všechny přetékají tím, co předtím lidé hledali v hubených sloupcích černé kroniky nebo na zadních stránkách, než noviny použili na podpal;

ano, noviny informují o všem možném a nemožném, skoro všechny však dělají vše pro to, aby je čtenář každý den kupoval, hltal v nich ty či ony vzrušující zprávy, ale příliš o nich nepřemýšlel. Ano, dnes vycházejí denně desítky titulů knih – a mezi nimi jistě také knihy hodnotné, které však pod sebou dusí přival čtiva pro prostáčky. A to všechno ještě překrývají stohy reklamních letáků, které většinou nikdo nečte: putují přímo do popelnic.

Ano, politici skloňují vzdělání národa. Jenomže v jejich představách to značí nacpat pokud možná všechny na vysokou školu, jelikož v počtu vysokoškoláků *jsme pozadu*. Že na to všichni nemají – ne prostředky, ale např. nadání či píli? Tak holt to vzdělání podstatně zjednodušíme a zkrátíme a pedagogy budeme honorovat podle počtu lidí, kterým rozdali stále bezcennější diplomy. Pokud jsme za komunistů žehrali na *efektivní deselekci*, potlačující vynikající jedince a zvýhodňující průměrnost, co máme říkat dnes? Jsme celí nadšení, když se podaří nějaké mentálně handicapované dítě s pomocí osobního asistenta, učitele, celé třídy protlačit až třeba k maturitě, ale ti nadaní, ten *poklad národa*, se mají hlavně naučit, jak vyjít s průměrem a pokud možná nerušit svou výjimečností. Je jistě hezké, pomáhat těm postiženým – ale od nich se patrně nedočkáme nových vynálezů, objevů, řešení krizí, které v budoucnosti čekají. Víím že to je nepopulární názor: dneska je přece heslem rovnost ve všem (která se ovšem jaksi nevztahuje na příjmy a honosné residence za městem). Jenomže bohužel, tak jako v kráse, ani v nadání žádná rovnost není – a pokud budeme v té *deselekci* zdárně pokračovat, staneme se národem hlupácků někde na kraji světa.

Nová diktatura – nyní ale trhu. Za komunistů toho v obchodech mnoho nebylo a to, co bylo, za moc nestálo. Měli jsme oči rozostřené bohatstvím, jímž přímo přetékal obchody hned za západní nebo jižní hranicí. Skoro všichni jsme uvěřili, že magická *ruka trhu* jaksi díky tlaku konkurence sytí obchody zbožím stále kvalitnějším a rozmanitějším. Snad to tak doopravdy bylo někdy až do konce sedmdesátých let. Na jejich konci bylo na Západě možno slyšet první stížnosti na zhoršování kvality zboží; tehdy tu bylo podezření, že výrobci si zajišťují pokračující konjunkturu tím, že vyrábějí zboží, které málo vydrží. Nechci to vyloučit. Další vývoj však stále více naznačuje ještě něco jiného. Skutečným zákonem nehlídaného trhu je *maximalizace zisku* za každou cenu. Trh objevil kouzlo *velkovýroby zisku* tím, že se zaměřil na *masového konzumenta*, který slyší hlavně na nízké ceny a různé triky se zdánlivými slevami. Ano, i tenhle masový prostáček, kterého si reklama soustředěně vychovává, má rád velikou pestrost nabídky, dá se však snadno oklamat odlišným obalem nebo několika povrchními znaky. Jděte dnes do hypermarketu: ano, přetéká zbožím různých značek a obalů, až přechází zrak. Bližší pohled však odhalí chudobu nabídky – od každého druhu zboží v podstatě jeden výrobek jen v mírných variacích. Převládá stejnost, relativní láce a špatná kvalita. Za všechno mohou Číňané, slyšíte kolem sebe; jenomže kdo nutí obchodní řetězce, aby dováželi převážně čínské zmetky (protože existuje také dobré čínské zboží, které ale neproudí k nám)? Prý konkurence, kterou ale ve skutečnosti samy zničily právě dovozem laciného šuntu. Není to ovšem zcela ve všech případech a nechci jistě tvrdit, že se máme hůř, než za komunistů. Chci jenom ukázat na to, že fantazie o *magické ruce trhu* jsou stejně zaslepené jako teorie marxistů.

Krize kapitalismu. Je tomu zhruba dvacet let, co na velké rozloze světa vrcholila a potom neslavně skončila krize *socialismu*, přesněji oné karikatury, kterou z té původně ušlechtilé (i když ne proto nutně správné) ideologie udělali ruští bolševici a jejich pohrobci. Někteří publicisté, kteří mají rádi frazeologii boje, porážek a vítězství, pak celá léta ohlašovali vítězství *kapitalismu*, systému, na nějž kdysi Marx a jeho epigoni zaměřili zničující kritiku. Píšu tyto řádky v říjnu 2008 a slyším ze všech medií vzrušené řeči o krizi: nejen té cyklické, kterou kapitalismus zřejmě trpí, ale s níž si od chmurných 30. let už vždycky uměl poradit či alespoň ji zmírnit, ale doslova a do písmene *krizi kapitalismu*. Media ráda přehánějí a tím většinou věci jenom zhoršují, přesto se zdá, že současná krize je hlubší a horší, než nám různí experti či politici namlouvali ještě před několika měsíci: pád několika vyhlášených finančních

institucí, panické reakce nejenom na burze, ale i v sídlech vlád, mnohé centrální banky z toho nevyjímaje, dává znát, že už je to vážné. Nikdo patrně neví, jak to všechno skončí, jisté však je, že i když se podaří krizi zkrotit, bude to za cenu nejenom bolestivých ztrát doslova pro každého, ale také značné přestavby celého systému.

Co se vlastně stalo, lze se jenom dohadovat z útržkovitých zpráv v médiích, která nejsou nakloněna hlubším rozborům. Jeden rys je však nepochybný: to, co se u nás dělo v 90. letech, všechny ty vědomě nevýhodné úvěry, podvodné obchody, obohacování se na úkor vlastní spořitelny nebo banky atd., tedy ty jevy, které u nás údajně plynuly z morální zkaženosti érou komunismu, se děly vesele v daleko větších rozměrech v ctihodných institucích předních západních zemí počínaje USA. Bezohledná lačnost stále větších zisků zas jednou zvítězila nad rozumem – a jako obvykle, ti, co to způsobili, za to nijak pykat nebudou: platit budeme všichni. Ano, vláda nám dejme tomu garantuje vklady, ale čím? Veřejnými prostředky, které vybírá na daních, tedy od každého z nás.

Trhnul jsem sebou, když jsem na BBC slyšel v nějaké debatě hlas, který mi připomněl Václava Klause, mluvil však anglicky: Systém je v pořádku, to všechno jsou jen selhání neodpovědných jedinců. Proboha, kolikrát jsme tohle slyšeli od apologetů *reálného socialismu*! Co se ještě musí stát, aby ti arogantní dogmatici konečně pochopili, že je něco špatně v samém systému?

Co je doopravdy špatně, není snadné říct. Nejsem vzděláním ekonom a nepředstírám, že se vyznám nějak do hloubky v národním hospodářství. Mohu jenom nabídnout impresu. Vezměte tento fakt: za jediný určitý den na burze na Wall Street zmizel celý bilion dolarů. To je zhruba 15 ročních rozpočtů celé naší země, částka, za niž by se dalo postavit celé velké město se vším všudy, nebo na příklad takových 500 – 700 velkých moderních nemocnic. Řeknete, že ty prachy někde musí být, někdo je zřejmě ukradl – ale ne, ty prostředky se prostě vypařily pádem akcií. Řeknete, že jde tedy jen o pomyslné peníze a utrpěli burziáni, cháska, s kterou člověk nemůže mít soucit. Jenomže tak to zase není, bohužel: znám lidi v Americe, nikterak výjimečné co do bohatství, kteří tím pádem přišli o třetinu úspor na budoucí důchod: penzijní fondy (které tady prosazuje ODS) mají ve svém portfoliu ovšem také akcie, jak jinak by mohly bojovat s inflací. Ztráta třetiny důchodu je něco velmi hmatatelného, že. Lidé na tyhle úspory reálně pracovali, vytvářeli přitom jakési hodnoty – a najednou je to jako v té pohádce, v níž se čertovy dukáty změnil v bezcenné kousky uhlí. Jak to?

Myslím, že nestačí, aby od této doby vlády nebo státní orgány víc dohlížely na obchody, které banky a další instituce podnikají se svěřenými prostředky. Je třeba znovu zamyslet se nad systémem hodnot. Tvrzení Klausů celého světa, že není jiné hodnoty, než cena, kterou určuje svobodný trh, už zřejmě neobstojí – nebo pokud obstojí, čekají nás další, ještě horší krize.

Problém je spletitý a já jej tady nevyřeším několika odstavci. Ukážu jenom na jedno vlákno v jeho gordickém uzlu. Když se vlády západních zemí po 2. světové válce dohodly, že opustí zlatý standard svých měn, bylo to osvobození a úleva. Převádět hodnotu měny na tuny zlata, ležící v národní bance, podvazovalo obchodní aktivitu: nějaká země měla třeba zlata málo, ale jiné hodnoty v průmyslu, vědě atd. Hodnota měn se tedy po jistou dobu vztahovala k americkému dolaru a jeho zase k různým komoditám. Ale i to bylo málo pružné. Zavedl se *plovoucí kurs* měn vzájemně vůči sobě, který se brzo odpoutal od čehokoliv reálného: peníze se málem doslova přes noc staly zbožím, s kterým se od té doby obchoduje jako s každým jiným. No dobře, řeknete, ale čím se platí v tomto obchodě? No přece zase penězi: všechno je prostě absolutně relativní, jak nás učí Einstein. Jenomže tato relativita např. umožní některým spekulantům zničit měnu a tím také ekonomiku nějaké slabé země a závratně na tom vydělat. Je tohle v pořádku? Nikoho – kromě těch chudáků v té zemi, kteří pro to třeba hladověli – to jak se zdá nepálí. Jenomže okolnosti, jak tahle naše velká krize začala, s tím trochu souvisejí.

Spojené státy se už delší dobu potýkají s předzvěstmi recese. Federální banka, tehdy v čele s Allenem Greenspanem, tedy snižovala úrokovou míru. To je jiný důsledek toho, že jsou dnes peníze taky zbožím: když snížíte úrokovou míru, jsou *levnější peníze*, tedy více lidí si může na něco půjčit. Snižily se také úroky např. hypoték, tedy celková suma, kterou musí člověk splatit, když si na dluh pořídí dům. Protože *žít na dluh je moderní*, protože peníze jsou zjevně pomyslné a bůhvíco se stane za pár let, vzala si hypotéku spousta lidí, kteří si ji nemohli skutečně dovolit – buď v oné době, nebo později. Trh s nemovitostmi se krásně rozhybal, agenti stejně jako manažeři bank shráblí své tučné odměny, až po pár letech přišlo účtování. Zbytek už každý zná – začaly se hroutit první hypotéční banky a od nich další banky. Začala naše dnešní krize.

Co s tím dělat? Když řeknu vrátit se k zlatému standardu, budu jen pro smích. Já samozřejmě nemám v rukávu nějaký zázračný lék. Jenom bych doporučil všem těch laureátům Nobelových cen za ekonomii, aby se pokusili znovu promyslet otázku hodnot. Obchodní a zejména finanční svět, to je dnes subtilní, ale nedohledná vrstva virtuální reality: obchoduje se nejen s odhady, jak si ta nebo ona firma bude vést, ale i s podmíněnou možností, že se ten odhad změní, se zárukami těchto možností a tak pořád dál. Moderní trh prý se bez této *nadstavby*, já bych spíš řekl tohoto *parazita* neobejde. Jenomže ty armády lidí, kteří se v tomto sektoru velmi dobře žijí, nic nevytvářejí: žijí si víceméně pro sebe, dokud nepřijde krize. Ne, nekážu tu nový marxismus, nehledám nové vykořisťovatele – jenom bych rád, kdyby se více lidí zamyslelo, zda je to v pořádku.

Závěrem. Na rozdíl od předešlých dílů těchto zápisků, nemluvil jsem tu o své osobní zkušenosti. Bylo to proto, že jsem se v roce 1990 vrátil na vědecký ústav a věnoval skoro všechnu svou energii tomu, abych dohnal těch 18 let, o které mě minulý režim připravil, a dostal se ve svých 50 letech když ne na špičku, tedy aspoň na slušnou světovou úroveň své vědy. Za to, že mi to bylo umožněno, patří můj dík všem, kteří tehdy věnovali svůj život obnově demokracie i ekonomie. Od svých 60 let jsem navíc k vědě a filosofii přidal intenzivní literární tvorbu, také s jakýmsi úspěchem. To všechno zabralo veškerou moji energii – žil jsem a žiji víceméně v ústraní, alespoň od politického a společenského života. Mé osobní zkušenosti by proto patrně tak mnoho lidí nezajímaly.

To, co jsem na těchto stránkách napsal, jsou tedy poznámky vzdáleného pozorovatele. Mohou být občas i naivní a nebo nepřesné. Obsahují dost tvrdých slov, nešetří kritikou. Přesto bych rád závěrem řekl, že si uvědomuji hodnotu svobody, s níž takovou úvahu mohu napsat a vystavit ji alespoň na internetu. A rád bych tady doporučil všem, kteří si takové svobody neváží a ohlížejí se po dobách *reálného socialismu* snad s jakousi nostalgií, aby si nezahrávali s ďáblem. Není bohužel žádný stroj času, do něhož bych je mohl naložit a poslat šupem zpátky k soudruhům, třeba jenom do 80. let, aby si připomněli, jaký to byl ráj. Tak se jen mohu dovolávat jejich rozumu. Svoboda je křehká, dá se o ni přijít ze dne na den – vzpomeňme na 33. rok v Německu, 39. a 48. rok u nás; než se zas získá zpět, trvá to mnoho let a stojí to mnoho utrpení a případně i životů.

Ano, řekl jsem mnoho kritického o domácích poměrech. Je to poněkud dáno optikou: když trochu podstoupím aspoň v myšlenkách a rozhlédnu se po okolních zemích, zjistím, že tak příliš se vlastně nelišíme nejen od sousedů, s nimiž sdílíme tzv. socialistickou minulost, ale ani od většiny Evropy. Většina toho, co jsem tady popsal, se jinde odehrává v trochu jiných odstínech. Životní úroveň je někde trochu vyšší, onde trošku myslím nižší navzdory tomu, co říká HDP – nejsou ale v průměru skutečně zásadní rozdíly. Pěna politiky, která se tvoří nad přeléváním všedního života, je všude trošku špinavá a oddělená od každodenních starostí. Běžný život je víceméně podobný, se svými radostmi a strastmi. Jsme prostě jednou zemí v Evropě, nikterak obzvláště vynikající, ale ani nějak nápadně horší. Pokud je člověk aspoň trochu objektivní, pak musí připustit, že se tu v průměru tak špatně nežije.

Uzavřel jsem předešlou část těchto zápisků soukromým vyznáním, že jsem rád, že jsem se dožil oné *sametové revoluce*. Myslím, že mohu prohlásit se stejnou upřímností, že jsem stejně rád, že jsem dožil stavu, do kterého naše země od té doby dospěla.